

MEDITACIJA

Josip Vidmar

Pred časom sem vnovič prebiral Župančiča. Marsikak spomin nanj se mi je pri tem obudil in marsikak njegov izrek mi je znova stopil v zavest. Zaposlila pa me je prav posebno neka njegova značilna izjava, ker je doživela v mojem razmišljanju svojo zgodbo. Misel, za katero gre, mi je pesnik izrazil nekajkrat, toda ostala mi je dolgo samo nekakšna nerazumljiva, tuja resnica. Slutil sem neko jedro v nji, ki me je pritezalo in dražilo s svojo neodrejenostjo. Zaman sem ji iskal stvarne vsebine in ugibal okoli nje, dokler se mi ni v ugodnem trenutku v pravi zvezi s sorodno mislijo razkrila v vsem svojem pomenu. Takrat sem se zavedel njenega smisla, ki me je nekoliko iznenadil. Prav tako tudi njena važnost, za katero je pesnik gotovo vedel, vsaj na svoj intuitivni način, ki je misli izražal in tudi mislil v podobah. Seveda mu je resnico razodela njegova umetniška izkušnja, zato mu je bila nedvomno zanesljiva in način, kako jo je izrekal, s kakšnim poudarkom in v kakšnih trenutkih razpravljanja jo je postavljaj pred nas — ker je gotovo ni navajal samo meni — vse to je pričalo, da ji pripisuje velik, da, nekako odločilen pomen v nekem delu estetske problematike.

Zgodilo se je, kakor že rečeno, nekajkrat, da je v razgovorih in debatah o vprašanih te vrste dejal: »Umetnik vsakokrat svet podre in ga postavi na novo.« Ali: »Umetnik v trenutku podre svet in ga v trenutku zgradi na novo.« Povedal je te besede navadno kot zadnji, odločilni argument in kakor da bi hotel reči: govorite, kar hočete; morda imate v čem prav in se v marsičem motite, toda vedeti morate za poglobitno stvar ali vedeti bi morali zanjo, in sicer za to, da je bistvo stvari vendarle tukaj. Včasih sem občutil te besede tudi kot opozorilo, kdaj pa kdaj celo kot svarilo, ker so bile vsaj na videz spričo mojega tedanjega nerazumevanja vržene v razpravljanje skoraj brez jasne zveze. In še nekaj me je na poseben način opozarjalo nanje. Bile so nejasne; meni prav gotovo; izrekal pa jih je nekako hote ali vsaj vede z opazno mislijo, češ, razumi jih, kdor jih moreš, če jih ne

moreš — tvoja stvar. In kakor jih nisem razumel, mi Župančičev ton tudi ni dal, da bi ga izpraševal po njih smislu.

Tembolj sem se po njih smislu izpraševal sam pri sebi in zelo mogoče je, da so mi ravno zaradi svoje dražee nerazumljivosti tako živo ostale v spominu. Kakor vrsta takih vztrajnih misli so me spremljale leta in leta in pri številnih prilikah sem jim skušal priti do jedra. Kaj je točno tisto, kar je hotel povedati z njimi? Kaj se pravi: svet podreti in ga spet postaviti? In kako? Katero posebnost umetniškega procesa je hotel s svojim izrekom pojasniti? Tako sem ugibal, ne da bi bil mogel priti do jasne in določne razlage njegove misli, čeprav sem od nekdanj slutil, za kaj tu pravzaprav gre. Nekajkrat se mi je tudi zazdelo, da sem jedru čisto blizu. Tak občutek sem imel, ko sem se nekoč pesnikove izjave spomnil pri besedah češkega kritika F. X. Šalde: »Ustvarjati se pravi gledati svet v karakteristični preobrazbi: skrajšanega ali podaljšanega, svetlejšega in temnejšega, zmanjšanega ali povečanega hkrati. Ustvarjati pomeni podati novo vizijo sveta, novo verzijo sveta.« Ta preobraženi svet me je intenzivno spomnil na Župančičevo podiranje in postavljanje sveta. Toda Šaldova, dejal bi, kvantitetna abstraktnost in negibnost njegove teze, ki spričo Župančičeve izjave vsebuje tako malo dinamike, mi nista mogli dati jasne in nazorne razlage za poetovo misel.

Na trditve, ki so Šaldovi podobne, naletiš v esejistiki večkrat, toda nobena izmed njih mi ni mogla zadostno osvetliti, do kraja razjasniti stvari, ki je zajeta v Župančičevih besedah. Vendar sem naposled prav pred nedavnim skoraj slučajno prebral preproste, dovolj trezne, hkrati pa nenavadno nazorne besede, ki jih je zapisal angleški kritični mislec W. H. Pater v spisu »Coleridge's writings«: »Umetniški dar je predvsem naravna dovzetnost za trenutke čudnih razvnetij, v katerih se barve na našem oguljenem svetu osveže in ko rutino stvari okrog nas podre nova in srečnejša sinteza.« Ta stavek je določnejši od Šaldovega, vsaj zame je bil. Dinamika notranjega dogodka, za katerega gre, in njegova vsebina sta tu pojasnjeni s predstavami, ki so mi bile razumljive in dovolj določne, ki postavljajo dejstva v oprijemljivih oblikah pred našo fantazijo. Šele zdaj so se mi odprle oči za Župančičevo misel, ki je tako dolgo nisem mogel dojeti.

Predvsem mi je angleški kritik potrdil, kar sem ves čas slutil, da je pesnik govoril o enem izmed bistvenih umetniških vprašanj, o navdihu, o svojski sposobnosti umetnika doživljati? ustvarjati? podajati? nove svetove, »nove sinteze«, »nove vizije sveta«. Navdih se pojavlja iznenada, sunkovito, v trenutkih, ki so polni »čudnega razvnetja«, ko umetnikova notranja moč podre »oguljeni svet«, svet,

kakršnega vidimo in gledamo vsi iz dneva v dan s privajenimi, rutiniranimi in mogli bi reči — topimi očmi, in mu v tistem trenutku pokaže svet v prvobitni svežosti, v povsem novi luči, svet z novo strukturo in — rekel bi — z novim koordinatnim sistemom, kot novo in svojevrstno skladno igro svežih sil, kot novo in »srečnejšo sintezo stvari«. Tako nekako sem pojmlil navdih ob iskri, ki je z besed angleškega kritika preskočila na Župančičeve. In zazdelo se mi je, da vidim dogodek določno in nazorno.

Značilno je, da ne naš pesnik ne češki in ne angleški kritik ne vnašajo v svoje razlage navdiha nikakršne misterioznosti. Vse tri izjave so stvarne in trezne. Še najdlje gre nemara W. H. Pater, ki govori o »trenutkih čudnih razvnetij«, toda tudi te besede izražajo samo nenavadnost takih duševnih momentov in nič več, dasi je nemara v doživetju samem, zlasti subjektivno, zelo verjetno veliko nerazložljivega, se pravi takega, da bi vsaj umetnika lahko zavedlo v manj stvarno razlago. O tem bi nam lahko veliko povedala vrsta izjav, ki so jih podajali umetniški tvorci vseh časov, lahko pa si poiščemo živo ilustracijo tega doživetja pri moderno mislečem Župančiču samem, ki nam je en tak trenutek opisal s temile stih:

In vstalo je kot zvok fanfar
in vzplalo je kot silen žar
od vsepovsod...

in ki pravi o ustvarjalcu, da »pije navdušenje iz ognjenih čaš«. Toda niti ta opis ne zveni misteriozno. Nenavadno in, če hočete, čudno pač; nekaj velikega in neznanega ponazarja, toda kljub svoji nedoumljivosti ostaja dogodek povsem v mejah človeka.

*

Ko sem tako pojmlil Župančičevo misel, se mi je v zvezi z njo odprlo nekaj novih pogledov, in sicer tako na pesnika samega, kakor tudi na lirčno poezijo in na književnost sploh. Pravkar sem govoril o novih svetovih, ki jih umetniki postavljajo v trenutkih takih razvnetij, in sem že pod vplivom Župančičeve poezije navedel tudi morda nekoliko pregeometrično predstavo o svetu z novim koordinatnim sistemom. Neka prispodoba, ki se vedno znova ponavlja v Župančičevi pesmi, je temu kriva. Vsebovana je v njegovih znanih dveh besedah »sredi vsega«. Kaj se skriva za to predstavo? Poet, ki govori o »duhuzankarju sredi vsemirja«, o »srečju v sredini«, vodi nekoč razgovor sam

s seboj, s svojim duhom, ki obupuje, nemara, ker ne more peti. V tem razgovoru čujemo takele pozive ali takle poziv: »pošlji še enkrat k zvezdam oko«, »poslušaj navzdol« in zadnje napotilo:

Sredi vsega razprostri peroti
kot dve zarji,
in v viharji
harpa boš, ki jo prebira Gospod.

Ta pesnik more peti samo, kadar se znajde »sredi vsega« in samo, kadar je sredi vsega, je njegovo življenje izpolnjeno in njegovemu duhu ni obupavati; kajti takrat in samo takrat pozna njegovo življenje svoj smisel. Takrat se v njegovem srcu križajo mere in razsežnosti vseh stvari, takrat je v njem čudovito središče silnic nekako v nov koordinatni sistem urejenega sveta. Vsa velika in važna doživetja se Župančiču vežejo s to predstavo, ki je kajpada čisto njegova in osebna. Drugi pesniki imajo drugačne ponazoritve za svoj navdih; toda svečanost, vznesenost in neizrazno človeško dragocenost, ki jih čutimo v Župančičevi, lahko zasledimo povsod v literaturi, ki govori o tem notranjem dogodku ali pretresu.

Več splošno značilnega in veljavnega vsebuje druga Župančičeva predstava, ki jo vnaša v vsak opis svojega navdiha. To doživetje je zanj zmeraj burno in viharno. Vsebina in oblika sta tu neločljivi. »In v viharjih harpa boš...« »Kdor vstvarja, ...govori iz viharja«... »V gori se vihar izhruje...« »In jaz in moj žar? Suj bliske vihar...« itd. itd. V teh viharjih navdiha, ki so jim v Župančičevi pesmi po silovitosti podobni samo še opisi elementarnih neviht in neurij, je spet nekaj osebnega in veliko splošnega. Njih čvrstost in odločnost sta gotovo osebni, toda njih burnost je vsekakor značilna za navdih sploh, če na primer po W. H. Paterju svet, naj bo že kakršen koli, v trenutku propade in v hipu nastane srečnejša sinteza stvari, se pravi spet cel nov svet. Seveda se to ne more dogajati brez nenavadne dinamike, brez neke burnosti in silovitosti.

Ta misel vključuje neko osvetlitev tega znamenitega duševnega pojava, ki je za razumevanje umetnosti važen. Ni si mogoče takega pretresa predstavljati drugače, kakor da je popolnoma neposreden in samogiben izbruh in da je zato popolnoma neodvisen od zavedne volje in hotenja, četudi vsa njegova sila in vsebina povsem izvirata iz osebnosti, v kateri se dogodek izvrši. In njegova vsebina je vizija, je srečnejša sinteza stvari, je nov svet, je čista stvaritev strujenih moči umetnikove narave, ki jih sam komaj pozna, ki jih ne more ne voditi ne

nadzirati in ki jim tudi ne more dajati značaja po svoji zavedni vsečnosti. Samo taka spontana izpoved je lahko čist izraz osebnosti. To je neka edinstvena, v posebnem smislu neosebna in spet nadvse osebna pasivna dejavnost ali dejavna pasivnost človeške duše. Župančič, ki jo čuti kot oblast nad seboj in vendar spet kot svojo najdragocenejšo last, nam jo pogosto opisuje z blestečo tajnovidnostjo človeka, ki živi samo zanjo in ki z vsem svojim bitjem zanesljivo ve, o čem govori. Zapisal je s poudarkom tudi stihe, ki govore o njeni spontanosti:

Kdor vstvarja, moj dragi, ta govori iz viharja,
z nameni, z moralo in srečo se nič ne ukvarja...

S temi besedami je iz spočetja izločil vse, kar ni osnovna sestavina osebnosti, zlasti izrecno vse, kar živi samo v racionalni zavesti. Te plasti človeške duše se pri fiksiranju vizije sicer lahko vpleto v tkivo dela, ostajajo pa, naj imajo tak ali drugačen značaj ali pomen, periferne primes, ki za umetnino ni ne bistvena ne odločilna.

*

Kakor se mi je zdela Župančičeva izjava popolnoma naravna in skladna z vsem njegovim delom, sem jo pri nadaljnjem razmišljanju vendarle občutil v nekem smislu kot paradokсно. Vsaj za trenutek. Župančič je lirik, sem razsojal. Resnica je, če je kje v literaturi, je navdih občuten in opazen ravno v liriki. Toda navdih, kakor ga je v svoji izjavi označil on, navdih takih razsežnosti in lirična pesem? Svet, ki se zruši in znova vstane in — lirična pesem, ki je lahko pri vsej možni intenzivnosti glede na stvari, ki jih obsega, zelo drobna, da ne rečem neznatna? Prej bi razumel tako izjavo pri epiku in dramatiku, ki imata snovne možnosti upodabljati svet in tedaj tudi nove svetove v večjih razsežnostih. Resnično upodabljati življenje in svet v novih vizijah in, če hočete, z novim koordinatnim sistemom. Toda pri liriki? In vendar, ali je moglo Župančiča njegovo umetniško izkustvo varati?

Tu sem se naposled zavedel, da gre literaturi, zlasti pa liriki kajpada za poseben svet, za naš notranji, moralni svet. Kakor tako imenovani realni svet ima tudi naša notranjost svoje razsežnosti in svoj red. Tudi v nji nastajajo v življenjski praksi »oguljeni« predeli, tudi v nji se pojavlja »rutina stvari«, ki je mehanična in topa. V trenutkih onih čudnih razvnetij pa se barve notranjih reči osveže, namesto moralne rutine se v vihnem dogodku rodi nova, srečnejša sinteza. Občutki, čustva, težnje, stremljenja in vse stvari moralnega sveta, vse

do čustva o smislu vsega, dobe nov pomen in se razvrste v nov red, ki je kakor razodetje in ki daje življenju in svetu nov sijaj. Tak je učinek pretresov, o katerih je govoril Župančič. In če jih je poudarjal kot jamstvo za resnično umetniško in kot nujni pogoj za dragocenost literarnega dela, je ravnal tako v zavesti, da samo umotvori, ki vsebujejo take nove vizije o človeškem notranjem svetu, zaslužijo ime umetniških stvaritev.

Župančičeva poezija je polna takih razsvetlitev in »prebujenj«. In vsa je pričevanje o posebnem in samo temu poetu svojskem redu stvari, ki je tuj vsakdanjosti in življenjski rutini. Taka je tudi vsa pomembna lirika, ki jo svet občuduje in ljubi. Več, vsa pomembna literatura, lirična, epična ali dramatična, je v prvi vrsti izraz takih globokih osvetlitev človeškega moralnega kozmosa in šele v drugi vrsti sveže in svojevrstno podajanje tako imenovane primarne realnosti vnanjega sveta. Ta je ali samo prispodoba onemu ali samo element, s katerim je sleherno vizionarno spoznanje o človeku in o njegovi duši nujno povezano. Da, vsaka lirična pesem, ki resnično zasluži to ime, je drobec moralne vizije, toda drobec, v katerega ozadju je živo prisotna njena celota v vsej svoji edinstvenosti in dragocenosti. Ta vizija, ki lahko živi v posamezni pesmi samo komaj zaznavno življenje sence ali predstavlja skoraj prozorno, skoraj nevidno ozračje, se v vrsti pesmi ali v poetovem celotnem delu zgosti in se spremeni v določno zaznaven element nekega novega, prvič odkritega sveta.

In naposled še tale premislek. Jasno je, da je mogoče moralni svet nazorno izraziti samo s pomočjo prispodob, vzetih iz snovne realnosti, iz vidnega in čutno dojemljivega sveta. Zdi se mi razumljivo, da eksistira med notranjim pojavom in njegovo prispodobo iz realnosti neka globoka sorodnost, ki pri izbiranju sredstev ne dopušča ne slučajnosti ne samovolje. In kar velja za drobec, velja kajpada tudi za celoto. Zato se mi zdi naravno, da se izraziti in enkrateno, organsko urejen moralni kozmos izrazi s pomočjo večjega števila zunanjih pojavov, ki se sami po sebi in v skladu s strukturo vizije vežejo v prav tako organsko urejen, enkrateno in izraziti kozmos vnanjih stvari. Pozorno oko bo ta odsev duhovnega nujno zasledilo v pesniškem gradivu vsakega velikega lirika.

Davno preden sem se tega zavedel povsem, zavedel tako in v taki zvezi, kakor je stvar opisana tu, sem instinktivno raziskoval Župančičevo pesniško gradivo. Pokazalo se mi je, kakor sem tedaj popisal, kot izraziti in sam v sebi zaključen kozmos, ki ima svoj sestav, svoj red in svoj značaj in ki ustreza duhu, iz katerega je nastal. To je sijajen

kozmos luči in svetlobe, kakršna se preliva samo po čistih sinjinah. Poleg tega je to kozmos silnih in bujnih viharjev, ki vrše preko sveta in njegovih stvari ter bitij. Prirodna oblika gibanja v tem svetu je let, včasih miren, včasih deroč, toda zmeraj let; in značaj tega kozmosa je vznesen, sijajen in buren. Tak se mi je takrat pokazal in takega ga vidim še danes. Danes pa vem tudi to, da je tak, kakršen je, točen odraz, točna prispodoba poetovi viziji moralnega sveta, ki je prav tako strastna, sijajna in vznesena.

S to ugotovitvijo sem pri kraju svojega razmišljanja o Župančičevi izjavi. Upam, da je njen smisel razložen verno. Resnica, ki jo vsebuje, mi ni ostala samo posebna razlaga pesniškega navdiha, marveč tudi visok in zahteven in hkrati tudi globoko pravi kriterij ne samo za liriko, temveč za vso literaturo, ki je brez vizionarnega žarišča samo pusta imitacija in slepilo.

TEMNA USTA

Jože Udovič

Drevo, že mrtvo
v tlečem mraku.
Na suhi skorji
so se odprla
temna usta,
črv gloje v njih.

Iz njih se oglašča
strah korenin,
ki ne čutijo zemlje,
iz njih govori
negibna samota
golih vej.

Nič ne ostane
v rokah preželjnih.
V dlani bom stiskal
pepel svetlobe,
prah noči.